

מבט על, גיליון 1018, 5 בפברואר 2018

הפליטים הפלסטינים – נתונים ומשמעויותיהם

ישראלה אורון

סוגיית הפליטים הפלסטינים נחשבת מזה כשבעים שנה אבן נגף מרכזית לפתרון הסכסוך בין ישראל לפלסטינים. זו נתפסת יותר כביטוי של מחדל מתמשך של מדינות ערב, ישראל והקהילה הבינלאומית, שלא השכילו להפריד את פתרון הבעיה מההסדר המדיני. למרות מצוקתם המתמשכת של הפליטים, הנושא עדיין נתפס כקלף מיקוח מרכזי של הפלסטינים במשא ומתן לשלום. עם זאת, נראה שערכו של קלף מיקוח היסטורי זה יורד עם העלייה במספר הפליטים בעולם והיעדר פתרון לקונפליקט הישראלי-פלסטיני. החלטתו של הנשיא טראמפ להקפיא באחת את הסיוע לאונר"א אמנם לא תורמת ליציבות או מתינות באזור, אך לאחר שבעה עשורים ולנוכח השינויים מרחיקי הלכת שחלו במזרח התיכון במהלך הזמן - אולי הגיעה עת להפריד בין הטיפול בסוגיה סבוכה זו לבין ההסדר המדיני המיוחל.

החלטתו של הנשיא דונלד טראמפ להקפיא שליש מהתרומה של ארצות הברית לאונר"א העלתה שוב לסדר היום את הארגון הזה, שעצם קיומו ופעילותו מעוררים בישראל ביקורת חריפה. אונר"א היא סוכנות הסעד והתעסוקה של האו"ם, שהוקמה ב-1949, לאחר מלחמת השחרור, על מנת לטפל באופן בלעדי בפליטים הפלסטיניים.

כמו סוגיית ירושלים, גם סוגיית הפליטים הפלסטינים נחשבת מזה כשבעים שנה אבן נגף מרכזית לפתרון הסכסוך בין ישראל לפלסטינים. עבור הפלסטינים, שחונכו על מורשת הנכבה, ויתורים בסוגיית הפליטים כמוהם כפגיעה בזהות הלאומית הפלסטינית.

מספרם של הפליטים הפלסטינים שנעקרו מבתייהם במהלך מלחמת השחרור מוערך ב-720,000. רוב הפליטים הפלסטינים התיישבו במחנות פליטים בגדה המערבית, ברצועת עזה, בירדן בלבנון ובסוריה. על פי נתוני אונר"א, מספרם כיום הוא למעלה מחמישה וחצי מיליון איש. על פי הנוהג שהשתרש בארגון, כל צאצאי הפליטים הפלסטינים נחשבים כפליטים. גם קבלת אזרחות של מדינה אחרת, כמו ירדן למשל, איננה פוגעת במעמד הפליט. משמעותו של רעיון זה היא כי רק שיבת הפליטים וצאצאיהם לביתם תבטל את מעמדם זה. מנגד, תביעת הפלסטינים ל"זכות השיבה" של הפליטים למולדתם הייתה ועודנה בבחינת קו אדום מבחינת ממשלות ישראל. עמדה זו זוכה לגיבוי מצד רוב מוחלט של אזרחי ישראל, מכל קצווי הקשת הפוליטית, משום של "שיבת" פלסטינים בשיעורים כה גדולים לתחומי מדינת ישראל יש משמעויות מרחיקות לכת ביחס לאופייה של המדינה. אולם, כל הניסיונות של מדינת ישראל במהלך השנים לשנות את הנוהג, בין היתר באמצעות ביטול אונר"א כגוף עצמאי והכפפתו לארגון האו"ם לפליטים, המטפל בכל שאר הפליטים בעולם, לא צלחו. זאת בעיקר משום

שעמדת מדינות ערב הייתה ששינוי כזה לא יאפשר להוריש את מעמד הפליטות לצאצאי הפליטים הפלסטינים ובכך להחליש את העמדה הפלסטינית במשא ומתן.

התהפוכות והזעזועים החברתיים-פוליטיים - שחלו במזרח התיכון מאז 2011 מחייבים בחינה מחדש גם של סוגיית הפליטים.

ראשית, התרחבות תופעת הפליטות מהמזרח התיכון ומאפריקה מאפילה על הייחוד שבתופעת הפליטים הפלסטיניים. כיום מדובר על לפחות כ- 60 מיליון עקורים, מהם 17 מיליון פליטים, מחציתם מתחת לגיל 18. פליטים אלה נמצאים באחריות ארגון האו"ם לפליטים NHCR, וחלקם עושים דרכם לכוון אירופה. תנועה זו היא בעלת משמעות מרחיקת לכת במישור הכלכלי, הביטחוני, הפוליטי והמדיני לרבות ממדינות היבשת.

על רקע זה, סוגיית הפליטים הפלסטיניים נתפסת יותר כביטוי של מחדל מתמשך של מדינות ערב, ישראל והקהילה הבינלאומית, שלא השכילו להפריד את פתרון הבעיה מההסדר המדיני בין ישראל לפלסטינים. למרות מצוקתם המתמשכת של הפליטים, הנושא עדיין נתפס כקלף מיקוח מרכזי של הפלסטינים במשא ומתן לשלום בין ישראל לפלסטינים. עם זאת, נראה שערכו של קלף מיקוח היסטורי זה יורד עם העלייה במספר הפליטים בעולם והיעדר פתרון לקונפליקט הישראלי-פלסטיני.

באחרונה פורסמו נתונים חדשים לגבי מספר הפליטים הפלסטינים בלבנון. בניגוד לנתונים המופיעים באתר הרשמי של אונר"א, שלפיהם מדובר ב- 526,700 פליטים רשומים, מפקד האוכלוסין הלבנוני מעריך את מספרם ב- 175,000. המפקד נערך בשיתוף הלשכה הפלסטינית המרכזית לסטטיסטיקה. נתון זה מעניין כשלעצמו, בשל הנטייה המוכרת של גורמים פלסטינים שלא למהר ולהפחית ממספרי הפליטים.

מצבם של הפליטים הפלסטיניים בלבנון נחשב תמיד כגרוע ביותר ביחס למצבם במדינות אחרות, בשל האפליה המובנית נגדם במדינה זו. מכאן ההבנה שבהם יש לטפל תחילה במסגרת כל הסדר. גם כשהועלו רעיונות לשיבה סמלית של פליטים לישראל במסגרת איחוד משפחות, דובר קודם כל על פליטים מלבנון. הפער בנתונים מחזק הנחה, כי המספרים המופיעים באתר אונר"א אינם משקפים את המציאות - לא רק בלבנון, אלא גם במדינות נוספות. הנחה זו מערערת את אמינותו של הארגון, שמאז ומתמיד נתפס בישראל כגוף עוין הנמצא בחזית המאבק להנצחת סוגיית הפליטים ובעקבות זאת את התביעה ל"זכות השיבה".

בנוסף, בשנים האחרונות נרשמה הגירה של פליטים מלבנון ומסוריה למדינות אחרות, כתוצאה מהמלחמה הממושכת בסוריה. השינויים הדמוגרפיים בלבנון ובפרט הירידה הדרמתית בשיעור הפליטים הפלסטיניים במדינה זו, שמשמעותה פיחות בחשש מהפרת המאזן העדין בין חלקי האוכלוסייה בה, עשויים לאפשר לממשלת לבנון להנהיג מדיניות מקלה ביחס לזכויות של הפליטים הפלסטינים, מה שאולי יפחית לחץ לקדם הסדר מיוחד לפליטים במדינה זו. למרות שאין נתונים חדשים ובלתי תלויים ביחס למספר הפליטים הפלסטיניים בסוריה, סביר להניח כי מספר הפליטים הפלסטינים במדינה זו פחת משמעותית גם הוא, וסוגיית הפליטים הפלסטינים בה איננה עוד במוקד השיח על אודות פליטים בסוריה וממנה.

בשל התמשכותה של סוגית הפליטים הפלסטינים קיימים גם שינויים באופי ההשתלבות שלהם במדינות "המארחות": בניגוד לדעה הרווחת, רק 45 אחוזים מהפליטים בלבנון חיים במחנות. 57 אחוזים מתושבי מחנה שתילה הם עקורים מסוריה, ורק כ- 30 אחוזים מהם פלסטינים. גם בירדן, שהעניקה אזרחות לרוב הפליטים הפלסטינים, חלק ניכר מהם אינם מתגוררים במחנות פליטים אלא בשכונות מגורים "רגילות".

אחרי 70 שנה ולאור תהליכים חברתיים, פוליטיים וכלכליים, השתלבות הפליטים הפלסטיניים בכלכלה ובחברה במדינות המארחות היא בלתי נמנעת ולכן קשה לשמר לנצח את מצב הפליטות.

אין כוונת דברים אלה לומר שנושא הפליטים אינו ראוי להסדרה. ואולם, לאחר שבעה עשורים ולנוכח השינויים מרחיקי הלכת שחלו במזרח התיכון במהלך הזמן, אולי ראוי להפריד בין הטיפול בסוגיה סבוכה זו לבין ההסדר המדיני שאליו אנו שואפים. בעיית הפליטים היא בעיה לאומית פלסטינית, אבל לא פחות בעיה אישית של מאות אלפי פלסטינים שאי-הסדרת הנושא לא הופכת אותם למתונים יותר.

החלטתו של הנשיא טראמפ להקפיא באחת את הסיוע לאונר"א ללא שום אפשרות להיערך כראוי למתן השירותים לפליטים הזקוקים להם, כמו ברצועת עזה למשל, לא תורמת ליציבות או מתינות באזור. לעומת זאת בהחלט ייתכן, כמו שארע לא אחת בעבר, שמדינת ישראל היא זו שתיאלץ לפרוע את החשבון.